

allutamist), sealhulgas ühe kogukonna peale- või allajäämist teisele, liitumist ühtedega ning eristumist teistest, turva- või ohutunet jne. Sõbra ja vaenlase vastandipaar on “objektiivne”, see kordub, tekib taas ning jätkub inimajaloos, ka meie ajal, kus see esineb muu hulgas eksistentsiaalse “edasikestmise” või “püsimajäämise” diskursuse osana. Kuid oma objektiivsuses on see formaalne, igal ajal täitub see opositsioon uue, “subjektiivse” sisuga, ja me tajume seda opositsiooni vägagi subjektiivselt. Tõendina selle kohta, et ajaloo objektiivsuse tabamiseks on ka hädavajalik subjektiivsus, võib see näide võtta sisse koha paljude muude reas. Peale selle näib see aga “vastupidisest lähtudes” tõestavat dialoogika olulisust ning andvat mingit aimu eespool mainitud “subjektiivsuse objektiivsusest” kui dialoogilise ratsionaalsuse teostumisest ajaloos: dialoog ei ole lihtsalt kahekõne, kus üks küsib ja teine vastab, vaid tähendab lasta teist (autorit, teksti, subjekti) endas kaasa kõnelda, ilma et meil oleks kunagi võimalik ajavahet – “objektiivse aja” vahet “lõplike subjektidena” – ületades isiklikult ja vahetult kohutada. Dialoog on selles ja üksnes selles historioloogilises mõttes midagi “ajatut” ja “igavest”, seega üleajaloolist ajaloo protsessis, mida me võiksime sama hästi nimetada ka ajaloo tavamõistele vasturääkivaks ehk, teisisõnu, ajaloo paradoksiks.

Rektor Gustav Ewers

19. sajandi alguse Tartu kultuuriruumis

Lea Leppik. Rektor Ewers. Kirjastus Eesti Ajalooarhiiv, Tartu, 2001, 351 lk.

Suur võib olla mõnegi Eesti ajaloo huvilise üllatus, kui ta pärast selle monograafia lugemist avastab, et ta koduaknal õitsev *sedum ewersii* kannab seda nime just kunagise kuulsa Tartu ülikooli rektori Gustav Ewersi (1779–1830) auks.¹ Kes oli siis see mees – Gustav Ewers, kellele kolleegid sellist au osutasid? Milline oli aeg, kus kehtisid sellised akadeemilised kombad ja tavad?

Teaduslik biograafia ja ajaloo murrangukohad

Jäägu see ajalookirjutuse ajalugu uurivate ajaloolaste määratleda, kuhu tulevikus paigutada meie ajaloo historiograafias L. Leppiku G. Ewersi teaduslik biograafia. Eesti ajaloo teadus kuulub oma metoodiliselt lähenemiselt konservatiivsesse tiiba, kes ei torma kohe kaasa maailmas sündivate uute vooludega. Kuid siiski peame teatud aja järel vahebilanssi tehes sageli tunnistama, et ka need moodsad voolud ei jätanud meidki vähem või rohkem puudutamata. Tasub vaid meenutada, et ka kuuls

annaalide koolkonna tipud jõudsid ühel hetkel uut moodi teadusliku biograafia kirjutamise juurde. Ehk pole L. Leppiku monograafia meie ajaloo-historiograafias vaid teatav juhuslik "kõrvalekalde" arengu peajoonest, vaid me leiame oma raa-matüülitelt lähiaastatel ka uusi huvitavaid teaduslikke biograafiaid. Kui tahame võrrelda ajaloolase tööd näiteks geograafi tööga, siis ka ajaloolaste jaoks on selliseid õnnelikke hetki, kui nad satuvad ajalooallikate juurde, mis on nagu omamoodi läbilõige erinevatest ajalookihtidest (sageli leiab väga huvitava pildi ajaloo teatavais murrangukohtades, mis paljastavad professionaalse ajaloolase jaoks eelmistest aegadest ladestunu erakordse selgusega). Õnnelik ajaloolane suudab nendest ajalooallikatest välja lugeda midagi sellist, mida tavameetodiga on sageli raske, kui mitte võimatu välja lugeda. L. Leppiku monograafia tõestab lugejale aga ka seda, et niisuguse "ajaloo murrangukoha" rolli võib ajaloolase jaoks edukalt täita ka ühe inimese biograafia allikate avamine. Põhieelduseks on, et ajaloolase kätte satub võimalikult terviklik allikakogu. Arvustajana tuleb tõdeda, et autor on suutnud G. Ewersi biograafia analüüsimiseks võtta kasutusele väga huvitavad allikad (vt. lk. 30–36), millest äärmiselt huvitav on kirjavahetus Richteritega, akadeemik A. Lehrbergiga ja Liivimaa kindralsuperintendent K. G. Sonntagiga (kirjad lk. 214–299). Nüüd saavad huvilised neid kirju lugeda nii saksa keeles kui ka uurija poolt eestindatuna.

Karjapoisist Tartu ülikooli rektoriks

Eesti ajalookirjutuses on kujunenud omapärane olukord, kus me 21. sajandi alguses oleme mõneti kriitilised tulemuste suhtes, mida on saavutatud eestlase kujutamisel meie ajaloos. Ikka puuduvad vastused küsimustele, kes oli ühes või teises valdkonnas meie ajaloos esimene eestlane teiste rahvaste esindajate hulgas. Meil tuleb lohutada end sageli Duby tõdemusega: meie esiisad on alustanud liiga madalalt, et nende noorusaeg oleks täpselt talletatud ajalooannaalidesse. Seetõttu ei saa ajaloolased sageli anda meid huvitavatele küsimustele rahuldavat vastust. Kuid samas hakkab meie ajalookirjutuses läbi kumama ka teine probleem. Me pole ühelt poolt nagu päris rahul madalast seisusest pärit ja hiljem kõrge ühiskondliku positsiooni saavutanud eestlaste elulugude fikseerimise tasemega, kuid samas oleme oma vaateväljast välja jätnud teistest rahvustest pärit madalamast soost tõusnud meie ajaloos. Gustav Ewers on kindlasti üks ere näide, kuidas üks Vestfaali talupoja poeg tegi Vene impeeriumis 19. sajandil tõeliselt suurt

akadeemilist karjääri. Tulles kahekümne nelja aastase koduõpetajaks Väimelasse, sai temast juba kolmekümneselt Peterburi Teaduste Akadeemia korrespondentliige (seitseteist aastat hiljem ka auliige); kolmekümne ühe aastase saanud temast Tartu ülikooli professor, mis andis talle (talupoja pojale) õiguse kanda puusal mõõka ja tollase professori mündri juurde käivat uhket kübarat.

Kolmekümne viieselt esitati ta kandidatuuri esimest korda Tartu ülikooli rektori kohale (kuhu ta lõpuks valiti siiski alles kolmekümne üheksaselt – 1818). Saatus tahtis aga nii, et rektori ametisse jäi Ewers kuni oma elu lõpuni (1830).

Vene riigiteenistuses jõudis ta veel enne neljakümnendat sünnipäeva (1827) oma madalast seisusest pärinemisele vaatamata tõusta tegevaks riiginõunikuks,² mis tähendas tsiviilteenistuses sama, kui ta oleks sõjaväes omanud vähemalt kindralmajori või laevastikus kontradmirali aukraadi, mis mõlemad tagasid aadliseisuse. Kaasaegsed oskasid seda hinnata. G. Ewersi lapselaps Fanny von Anrep kirjutab, et luges USA riigitegelase Karl Schurzi (1829–1906) mälestusraamatut, märkas ta suurt analoogiat oma vanaisa elukäiguga. Nii Ewers kui ka Schurz olid "mõlemad Reini-Westfaali piirkonna väikeste inimeste lapsed, kes töötasid end üles oma virkuse, ande ja iseloomuga" (lk. 36). Tõsi, K. Schurz tegi kõike seda vähemalt ühe põlvkonna jagu omakandimehest Ewersist hiljem.

On säilinud veel üks mälestus, mis iseloomustab G. Ewersit kui inimest. Ajal, kui Ewers oli ülikoolis (Göttingenis) õppimise järel saanud kirjanikuks, professoriks, rektoriks ja ekstsellentsiks, tuli tema vend, kingsepasell, oma rännakutega Tartusse ja otse ekstsellentsist venna juurde. Sest ta teadis, et rektorist vend Gustav ei varja oma tagasihoidlikku päritolu, mitte nagu need tõusikud, kes pole kindlad, et on kõik plebeiliku minetanud. Kingsepp võeti vastu vennaliku südamekusega ja ta pidi elama rektori juures. Rektor Ewers olevat oma venda Tartu seltskonnale tutvustanud: "Siin, mu härrad, esitlen ma teile oma noorimat venda, oma Benjamini³ – kingseppa, kes teeb oma ameti-

¹ Selle lille avastas 1826. a. Altai ekspeditsioonil Tartu ülikooli loodusloo ja botaanika professor Karl Christian Friedrich Ledebour (1785–1851).

² Tegevaks riiginõunikuks tõusis, näiteks ka Tartu ülikooli juuraprofessor Friedrich Georg von Bunge (1802–1897), kes küll juba alates 1842. aastast tegutses Tallinnas ja oma karjääri lõpus Tema Majesteedi Isikliku Kantselei II osakonna ametnikuna Peterburis (kuni 1865).

³ Tegelikult Konrad Friedrich, oli Tallinnas kingsepp.

⁴ vt. Dr. Bertram. Dorpats Grössen und Typen vor vierzig Jahren. Dorpat, 1868, lk. 9–10.

le au.”⁴ Kultuuriajaloo jaoks tasuks teada, et G. Ewersi kingsepast vend Benjamin jäi elama Tallinna ja kaks tema poega, Otto (1836)⁵ ja Constantin (1846–1887)⁶ õppisid hiljem Tartu ülikoolis (lk. 186). Neile noortele meestele oli nende rektorist onu Gustav kindlasti väga suureks eeskujuks oma elusihide seadmisel.

On selge, et sellise elulooga rektor jättis oma jälje Tartu ülikooli ajalukku. L. Leppik annab siin väga huvitava ja põhjaliku pildi Ewersi tegevusest rektorina (lk. 129–194), toetudes ka seni vähe kasutatud allikatele. Ewersi rektoriaeg oli ta elu kõige viljakam aeg, sest see periood hõlmas tema suhteliselt lühikesest elust terve veerandi. Ewersil oli rektorina suuri saavutusi, kuid kui me vaatame ka täitumata jäänud unistusi, siis leidub siin mõndagi, mis vajaks meie teadusajaloos paremat teadustumist.

G. Ewers õpetajana

Paistab, et Ewers oli sündinud pedagoog, kuid lisaks sünnipärasele andele, mille hulka kuulus kindlasti noorte õpetamiseks vajalik huumorimeel, olid tal Göttingeni ülikoolist kaasa võtta laialdased teadmised. Kahekümne nelja aastane Ewers näitab üles erakordset pedagoogivõimet, sest ta oskab kohe märgata ja tunnistada oma õpilaste annet. Veelgi enam, ta oskab oma õpilasi igati innustada end arendama. On huvitav lugeda Ewersi hinnangut tol ajal alles kolmeteistkümnepäevase O. von Richteri kohta (1806): „...maanõunik von Richteri noorema poja suure ja harukordse talendi arengu jälgimine teeb tasa kurvastuse, et pean eemal olema oma südamesõpradest ja teadusest. Temast saab suur mees; ma hābeneksin olla tema õpetaja, kui mind sunniks selleks rahalised kaalutlused.” (lk. 57) Täna teame, et Otto Freidrich von Richterist sai vene teadusliku orientalistika üks rajajaid ja seda vaatamata sellele, et talle oli antud

elada väga lühike elu (vaid 24 aastat).⁷ Kuid tuleb kinnitada, et Richteri perekond kuulus nende aadlipere hulka, kus laste kasvatust loeti sedavõrd tähtsaks, et osati väga kõrgelt hinnata-täna kodusõpetajat tema töö eest. Tänapäeva kollektiivse õpetamismeetodi puhul ei oska kaasaegsed enam õieti tajuda seda, kui suur oli tol korral vastutuse koorem, mis lasus lapsi kasvatanud koduõpetajal (siit muidugi ka perekonna risk oma lastele õpetaja valikul), sest kogu õpetuse ülikooli minekuni andis sageli vaid üks õpetaja.⁸ G. Ewersi kohta saab siin öelda, et perel, kes valis Ewersi oma laste õpetajaks, vedas ja vedas ka Ewersil, kes sattus sellisesse perre, nagu oli Richteri pere Väimelas. Olgu selle kinnituseks vaid üks väljavõtte omaaegsest kirjavahetusest. 1809. aastal oma poisse Moskvast koju oodates kirjutas pereema Anna Charlotte von Richter G. Ewersile: “Kui õnnelikult, kui kergelt ja rõõmsalt möödusid minu laste rasked kooliaastad – õnnelikumaid lapsi pole ilmas olnudki, ja selle eest oleme Teile tänu võlgu. Kogu rõõm, mis poisid meile tegid, kui nad Teile käe all üles kasvasid, oli Teile töö – ma ei saa enam edasi kirjutada, pisarad rikuvad paberi – Jumal tasugu Teile selle kõige eest ja lasku poistel Teile ja meile rõõmu ning au teha! Ärgu lahkugu Teile hea vaim neist, ja kui nad nüüd üksi laia maailma minnes peaksid eksima ja vigu tegema, juhtigu see neid õigele tee tagasi.” (lk. 59) Need kirjaread väärivad, et ka meie kooliajaloolased trükkisid neid sagedamini meie kooli (pedagoogika) ajaloo lehekülgedel. Arvustajana saan vaid nõustuda L. Leppikuga, kes väidab, et vähe on siin ilmas õpetajaid-kasvatajaid, kes saanud oma töö eest kuulda nii ilusaid tänusõnu.

Arvestades G. Ewersi edasist elukäiku, tasub lugejale meenutada, et G. Ewers oli sel hetkel alles kolmekümne aastane ja alles aasta pärast astus ta esmakordselt Tartu ülikooli üliõpilaste ette kui professor ja akadeemiline õpetaja. Kuid G. Ewersil

⁵ G. Ewersi vennapoeg Otto Ewers (1836–1870) õppis 1855–1861 TŮs zooloogiat ja meditsiini. Oli kreisi- ja hiljem kubermanguarst (Kurski kubermangus).

⁶ G. Ewersi vennapoeg Constantin Ewers (1846–1887) õppis 1866–1873 TŮs meditsiini, töötas Brest-Litovskis sõjaväearstina.

⁷ G. Ewersit kui õpetajat iseloomustab ka see, et olles juba Tartu ülikooli professor, elas ta ikka kaasa oma õpilase tegevusele. 1816. aastal valgustas ta oma õpilase Otto von Richteri reisi ajakirjanduses (“Richters Reise durch Aegypten und Syrien”) ja kui ta õpilane 13. augustil 1816. a. ekspeditsioonil suri, võttis Ewers endale kohustuse panna oma õpilase käsikirjade ja päevikute järgi kokku raamat “Otto Friedrichs von Richter Wallfahrten im Morgenlande. Aus seinen Tagebüchern und Briefen dargestellt”

(Berlin, 1822), mis tekitas huvi Richteri uurimisreisi vastu ka välismaal ning suurt elevust Vene impeeriumis. Raamatu ilmumise järel kinkisid nii valitsev keisrinna kui ka keisrinna ema Ewersile selle raamatu koostamise eest briljantsõrmused. Tuleb tunnistada, et oli ajastu, kus ka valitsejate poolt osati inimeste suuremeelsust hinnata.

⁸ Üks näide, kuidas tasuti koduõpetajale nähtud vaeva eest, selgub Vene Teaduste Akadeemia akadeemiku Aron (August) Christian Lehrbergi (1770–1813) eluloost. Sündinud küll Tartus kullassepa pojana, oli temagi 1794. aastast koduõpetajaks Liivimaa kreisimarssal von Bocki peres. Bockid finantseerisid A. Ch. Lehrbergi õpinguid välismaal (Inglismaal) (lk. 322). Olgu märgitud, et Lehrbergi lemmikõpilaseks oli Bockide pere vanem poeg Timotheus, kelle

tuleb ka professorina kokku puutuda Eesti-, Liivi- ja Kuramaa koolikorraldusega (lk. 172–175). Tartu ülikooli rektorina oli Ewers ka koolikomisjoni esimees, kuid tal jätkus jõudu välja anda ka algkooliõpikut,⁹ mis tunnistati peagi Venemaa parimaks (lk. 172).

G. Ewers poliitilise publitsistina

Kuigi A. Traat avaldas juba kakskümnend aastat tagasi uurimuse G. Ewersist publitsisti ja ajaloolasena ning ka sinne arvustaja on juhtinud tähelepanu põhjalikuma uurimise vajadusele (lk. 24–25), oleme ka L. Leppiku monograafia ilmumise järel ikka veel olukorras, kus vilunud silm näeb: seal võib veel meie ajaloo jaoks midagi huvitavat ja seni meile teadmatut olla. L. Leppiku kirjutatud peatükk “Publitsistina Eestimaa talupoegade kaitsel 1805–1807” on igatahes väga oluline teadmine kõigile neile, kes tahavad siit oma uurimisega edasi minna (lk. 61–66).

Kui mõtleme end meie ajaloo jaoks veel sügavamalt uurimist vajava pärisorjuse kaotamise ajaloo juurde, siis tasub vaadata L. Leppiku viidet, et Ewers oli mõelnud saada tööd Peterburis ka seaduskomisjonis (lk. 77), kuid see ettevõtmine tal ei õnnestunud ja ilmselt oli vähemalt üheks takistuseks just tema publitsistlik tegevus talurahvaseaduste küsimuses.¹⁰ See publitsistlik tegevus oli vähemalt täiendavaks takistuseks tema valimisel Peterburi Teaduste Akadeemia tegevliikmeks, mis oleks kohe võimaldanud tegelda vaid teadusega ja oleks äärepealt saanud takituseks ka Tartu ülikooli professoriks valimisel, sest Tartu ülikooli kuraator kindral Klinger võttis Ewersilt lubaduse, et ta professoriks valituna ei puudutaks enam talurahvaküsimust kõnes ega kirjast (lk. 64). Peaaegu samal ajal ei takistanud see siseministril kasutamast Ewersi võrdlevaid materjale talurahvaseaduste muudatuste ettevalmistamisel.

Kui 1816. a. lõpuks Eestimaa talupojad pärisorjusest vabastati, siis sai Ewers rõõmustada: “...kunagi pole sajatukatine kapital (vähemalt niipalju kaotas ma selle kirjutise väljaandmisega) suuremat kasu kandnud. Sest on kindel, et just see kirjutis ajendas vahetult Tema Keiserlikku Majesteeti Eestimaal reforme läbi viima, mille tulemuks on sealse talurahva vabastamine.” (lk. 65)¹¹ Huvitav seik peaks lugejale olema ka see, et kui Ewersit arvataksegi kirjanduses kolme olulisema sajandivahetuse publitsisti hulka (Garlieb Merkeli ja Johann Petri kõrval), siis oli just rektor G. Ewers see, kes keeldus talurahvaõiguste eest võitlejat G. Merkelit toetamast, kui viimane soovis saada Tartu ülikooli ajaloo professoriks (lk. 151).

G. Ewers teadlasena

Tuleb tunnistada, et arvustaja jaoks on L. Leppiku monograafia kõige huvitavam osa just see, mis räägib G. Ewersi astumisest teadusmaailma ja tegutsemisest seal (lk. 67–128). Käsitlus tõestab veel kord, et teadustegevuses on teatavad aegumatud reeglid, mis tagavad tegutsejale edu. Wolfgang Drechsler, kes on ehk kõge värskemalt analüüsinud Tartu sotsiaalteadlaste tegevust, on arvamusel, et just see on valdkond, mis kuulub kindlasti meie endi poolt alahinnatud alade hulka, kuid mis oli omal ajal sedavõrd rahvusvaheliselt oluline, et oleks suur rumalus, kui me ei püüaks seda tänasele rahvusvahelisele teadlaskogukonnale tutvustada. Loomulikult kuulub G. Ewers nende oluliste 19. sajandi Tartu ülikooli sotsiaalteadlaste hulka.¹² Kuid kui veidigi vaatame L. Leppiku poolt monograafias esitatud materjali näiteks “professori silmadega”, siis tahaks küll öelda, et Ewersist võiks kirjutada ka väga huvitava romaani ja ilmselt oleks see väga huvitav ka näidendina. See Vestfaali talupojavõsu tahtis teadusse tulla sellise tormakusega, mis meenutab piltlikult elevanti portselanipoe

Jaan Kross on jäädvustanud ilukirjandusse romaani “Keisri hull”.

⁹ G. Ewers. Erstes Schulbuch für die deutsche Jugend im lehrbezirk der kaiserlichen Universität Dorpat. Dorpat, 1824. (2. tr. 1825). Oli mõnel pool veel 1860-ndatel aastatelgi kooliõpetajate poolt kasutusel.

¹⁰ Provisorische Verfassung des Bauerstandes in Estland. – H. Storch. Russland unter Alexander dem Ersten, kd. 7, Spb., 1805; Provisorische Verfassung des Bauerstandes in Estland. Spb., Berlin, 1806; Einige Fragen an jeden, der sie beantworten kann, insbesondere an den Herr Kollegien-Rat von Kotzebue. – Intelligentzblatt der Jenaischen allgemeinen Literatur-Zeitung 04.06.1806, nr. 46; Vom Zustande der Bauern in Liv- und Kurland. Ein

Wort zu seiner Zeit. Dorpat, Dezember, 1806.

¹¹ Tuleb märkida, et 1823. aastal sai G. Ewers ise mõisnikuks. Hea teenistuse eest Tartu ülikooli rektorina sai ta keisri korraldusel rendile Liivimaal Riia kreisis asuva Rujen-Radenhofi kroonumõisa (6 ¾ adramaad)(lk. 311).

¹² W. Drechsler. Sotsiaalteadused kui silmapaistev eriala Tartu ülikoolis 19. sajandil. Aulaloeng 1. detsember 1997, Tartu. Tartu Ülikooli Kirjastus, 1998, 35 lk. G. Ewersi rolli ajaloolasena võtab väga hästi kokku Erik Amburger (E. Amburger. Die Geschichtsschreibung an der Universität Dorpat in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts. – Geschichte der deutschbaltischen Geschichtsschreibung. Hrsg. von Georg von Rauch. Böhlau Verlag, Köln–Wien, 1986, lk. 92–97).

riiulite vahel. Ta plaanid ja sihid olid enamikule kaasaegsetele (küll näiteks mitte juuraprofessor Neumannile) kõik rohkem kui maksimalistlikud ja utoopilised. Kujutage, näiteks, täna ette Teaduste Akadeemia presidenti või ülikooli rektorit, kelle juurde tuleb kahekümnendates aastates noor mees, kel küll olemas teatav ajakirjadele arvustuste kirjutamise-toimetamise oskus, kuid kel on ette näidata vaid esimesed katsed oma teadustööst ja kes väidab, et tal on teaduses seatud suured plaanid ja ta otsib tööd, mis tagaks talle võimaluse olla vaba ja samas materiaalselt sõltumatu teadlane! Kuigi kõik teadlased on kunagi ikka unistanud sellisest imelisest seisusest (olla vaba ja samas materiaalselt kindlustatud), pole kõigil vanematel kolleegidel sugugi seda suuremeelsust, et noorema kolleegi ilusaid unistusi mitte juba eos purustada. Tuleb vaid imetleda G. Ewersi empaatiat, millega ta suutis võita Taani Kuningliku Teaduste Akadeemia liikme F. K. H. Münteri (1761–1830), Vene riigihistoriograafi N. M. Karamzini (1766–1826); Peterburi Teaduste Akadeemia liikme J. P. Krugi (1764–1844) jt. poolehoiu ja toetuse. G. Ewersi sõprus- ja tutvusringkonnas oli muidugi teisigi tuntud inimesi.

Tema väga lähedaste sõprade hulka kuulus näiteks ajaloolastest hilisem Preisi riigihistoriograaf Ch. F. Rüh (1781–1820). G. Ewersi “kuulus tüli” Göttingeni professori August Ludvig Schlözeri (1735–1809) ja tema poegade Moskva ülikooli professori Christian Schlözeri (1774–1831) ja Lüübecki kaupmehe K. Schlözeriga (lk. 79–81) on sündmus, mis kuulub paratamatu varjuküljena akadeemilisse maailma. Kuid ka siin võiks seda vaadata veidi laiemas kontekstis, kui L. Leppik seda on teinud. Ewers oma sirgjoonelise tulekuga teadusse riivas paratamatult vana Schlözerit kohe mitmesse tema jaoks hella kohta. Ei tohiks siin kahe silma vahele jätta asjaolu, et ka A. L. Schlözer ise ja ta poeg Ch. Schlözer tulid Venemaale koduõpetajatena (1761 ja 1796). Ilmselt oli kulunud koduõpetaja A. L. Schlözeril palju vaeva, enne kui ta sattus keisrinna vaatevälja, kes ta Peterburi Teaduste Akadeemia liikmeks ja ajaloo professoriks nimetas (lk. 329). Ilmselt oli Göttingenis Ewersi

õppimise ajal üldteada lugu, kuidas Schlözer oli Venemaal kolme kuuga omandanud sedavõrd hästi vene keele oskuse, et sai hakata uurima Vene vanimaid allikaid. Vene ajalookirjutusest, kus juttu näiteks Mihhail Lomonossovist (väga selgelt oli see vastasseis määratletud 1980-ndate aastate lõpul Venemaal vändatud M. Lomonossovi elukäiku demonstreerivates filmides), on näha, milliseid raskesti tuli selleks A. L. Schlözeril üle elada. M. Lomonossov, kes oli saanud oma ülikoolihariduse 1736–1741 Marburgi ülikoolis (Philipp-Universitāt), ei lõonud just risti ette, et vahepeal Vene ajaloo allikate uurimise juurde saanud sakslastest lahti saada. Selge see, et välismaalaste vastu läks alati käiku ka spioneerimise kahtlustus. Seetõttu pole imestada midagi (millest G. Ewers Moskvas olles kas oma teadmatuset tõttu ei saanud aru või ei tahtnud aru saada?), kui Ewersit Moskvas viibimise ajal hoiatas endine Göttingeni ülikooli kasvandik ja professor J. T. Buhle (1804–1811 Moskva ülikooli tavaõiguse ja kaunite kunstide professor), et ka talle võidakse Venemaalt Saksamaale reisimiseks mitte enam passi anda, sest Vene võimudel võib olla alust juba arvata, et ta “tunneb liiga hästi Vene riiki” (lk. 228). Moskvas elavad sakslased (eriti Ch. Schlözer) teadsid hästi, et 1764. a. oli just “akadeemiliste intriigide tulemusena” nii toimitud tulevase kuulsa Göttingeni professori ja G. Ewersi suure eeskuju A. L. Schlözeriga (lk. 228). Venemaa arhiivides töötanud teavad, et tänaseni on seal suurimaks probleemiks, et fondide nimistud on kas puudulikud või lubatakse neisse vaadata vaid juba erilise isikliku usalduse saavutanutel. Seetõttu oli ka Venemaa vanima ajaloo uurimiseks Venemaal peale ajaloolaseoskuste vaja kõigepealt allikate enesteni jõuda, mis sai aga sageli ületamatuks takistuseks nii mõnelegi uurijale. Vene riigihistoriograafi N. Karamzini lahkus G. Ewersit aidata polnud ordinaarne, see oli tegelikult eriline õnn (lk. 228), millest küll Ewers ise aru sai, kuid on selge, et selline olukord tekitas arusaamatust ja loomulikult ka kadedust nendes (muidugi eelkõige välismaalastes), kes olid juba aastaid Moskvas veetnud ja polnud sellist riigihistoriograafi usaldust suutnud võita (näiteks Ch. Schlözer). Kuid G. Ewers ise tegutses tõelise “maapoisinä”, mõtlemata sellele, milline peaks (võiks) olla akadeemiline etikett. Ta oli uhke, et oli suutnud võita N. Karamzini poolehoiu ja oli kohe valmis seda sidet vahendama ka oma kolleegidele. Kui uskumatu see ka ei tundu, oli just G. Ewers näiteks see, kes aitas Peterburi Teaduste Akadeemia liikmetest ajaloolastel Moskvale ja Lehrbergil saada Karamzini vahendusel Moskva Ajaloo ja Muististe Ühingu liikmeks,¹³ mis võimaldas Peterburi akadeemikutel saada võimaluse lõpuks töötada paljude hinnalis-

¹³ G. Ewers sai N. Karamzini ettepanekul augustis 1808. a. Moskva Vene Ajaloo ja Muististe Ühingu liikmeks. Sama aasta lõpus valiti Ewers ka Kopenhaagenis Taani Kuningliku Muinsuskomisjoni liikmeks (F. K. H. Münteri ettepanekul).

¹⁴ Moskvas oli eriti kuulus krahv Aleksei Mussin-Puškini (1741–1817) käsikirjade kogu ja Hariton Tšebotarevi (1745–1815) kogu. Ka Ewersil oli näiteks probleeme Moskvas olles Tšebotarevi kogu juurde pääsemisega (lk. 75 ja 225).

te Vene ajaloo vanimate allikatega, mis asusid Moskvast.¹⁴

Oma eluõhtusse jõudnud kuulus A. L. Schlözer (suri 1809) oli loomulikult Göttingenis informeeritud ka sellest, mida teeb (ja räägib) tema soovitusel Venemaale (Liivimaale, Väimelasse) koduõpetajaks tulnud G. Ewers. Kirjades teiste kaudu vahendatud (seetõttu ka moonutatud) informatsioon ärritas vana Schlözerit. Omal ajal Venemaalt lahkuma sunnitud Schlözer oli lisaks oma teadlaskuulsusele tuntud ka selle poolest, et tal olid erilised sidemed Venemaale ja ta vahendas kogu elu noori mehi Venemaale koduõpetajaks. Oma elu lõpus mõtles ta ka oma tööde jätkajale ja siin oli isa süda pannud lootuse suuresti ka pojale, Moskva ülikooli professorile Ch. Schlözerile (kui hea see valik oli, on omaette teema). Ch. Schlözeriga kujunesid Ewersil keerulised suhted, sest nagu selgub kirjadest (lk. 225), kahtlustas Ewers, et Schlözer jun. (ja ilmselt A. L. Schlözeri teadmisel) oli kasutanud Ewersi andmeid autorile viitamata ühe Moskva ülikooli auhinnatöö eest preemia saamisel. Süüdistus autoriõiguse rikkumises oli 19. sajandi teaduses samamoodi taunitav kui tänagi. Mida pidi A. L. Schlözer mõtlema, kui tema poolt koduõpetajaks vahendatud Ewersi kohta tulid ilmselt tema mitmetelt korrespondentidelt Venemaalt teated, et noor mees püüab õnnestada mitte ainult Venemaa uurimise vana korüfee enda jalgealust (asudes uurima sedasama temaatikat, mille kallal Schlözer ise suure osa oma elust oli töötanud, ja alal, mida ta ilmselt tahtis omamoodi pärandada Moskvast tegutsevale pojale), vaid on juba avalikult teatanud, et ta oleks huvitatud Moskva ülikoolis sisuliselt samast õppetoolist, millel juba "istus" tema poeg Schlözer junior (riigiteadused ja poliitökonoomia). G. Ewersi kasaariteooria oli loomulikult Schlözerile tema elupäevade lõpus niikui nii väga raskesti seeditav, sest toetus ju Ewers oma teoorias suuresti tema poolt saksa keelde tõlgitud Nestori kroonikale. Vana Schlözeri jaoks Göttingenis hakkas vahel juba ilmselt tunduma, et veel enne tema surma (Ewersi "abiga") on kõik, mis ta pika elu jooksul jõudnud teha, seatud kahtluse alla. Sellel foonil on ehk A. L. Schlözeri reaktsioon G. Ewersi vastu (lk. 80) rohkem mõistetav.

Vaatamata kõigile probleemidele teadussetulekul, saatis Ewersit karjääri jooksul vähemalt rahuldav edu. Kuid ta soovid olid kindlasti suuremad. Tema täitmata unistuseks jäi näiteks soov rajada Tartusse laiemat kandepinnaga slaavi uurin-gute keskus (kõlab tänapäevaseks peaaegu kaks-sada aastat hiljem!), mille lahutamatu osa ja erinevate erialade teadlaste jõupingutusi ühendav tuum oleks olnud rikkalik slaavi raamatukogu (lk. 150).¹⁵ Loomulikult on G. Ewersi rolli hindami-

seks meie kasutuses tema tööd (lk. 304–306), kuid tema tõelise rolli mõistmiseks ei tohi uurijad mingil juhul suruda teda ühe või teise teaduskonna kitsastesse piiridesse. Kui me seda teeme, siis eksime G. Ewersi poolt Tartusse oodatud kuulsale Leopold von Ranke (1795–1886) idee vastu, et ajaloolase ülesanne on vastata küsimusele, "kuidas see tegelikult oli" ("Wie es eigentlich gewesen").

Ewers kui suure teadlasperekonna vanaisa

G. Ewersi elu saab kindlasti jagada mitmesse perioodi. Kuid kindel on, et 1803. a., kui ta istub Göttingenis postitölda ja asub Liivimaa poole teele, on kindlasti üks oluline murrangukoht ta elus. G. Ewers oli juba lapsena (1784) jäänud emata ning augustis 1803. a. sureb ka ta isa Johan Friedrich Ewers. Ewersil on aga õnne, sest ta leiab Väimelas maanõunik Otto Magnus von Richteri (1755–1826) ja Anna Auguste Charlotte von Richteri (sünd. Engelhardt) (1770–1823) juures uue pere. See Liivimaa üks suursugusemaid ja liberaalsemaid peresid võtab Göttingenist saabunud koduõpetaja vastu kui oma vanema poja (lk. 56–61).

Seoses G. Ewersi biograafiaga tõusetub arvustaja jaoks huvitavasse valgusesse A. A. Ch. von Richteri kui Tartu ülikooli mineraloogiaprofessori Moritz von Engelhardti (1779–1842) õe elu. Ka neid oli tulevase professoriga kunagi õpetanud ju üks ja sama koduõpetaja. G. Ewers võetakse omaks ka Moritz von Engelhardti poolt ja neist saavad head sõbrad ja kolleegid, kes koostavad ühiselt raamatu "Beiträge zur Kenntniss Russlands (1816, 1818). Oma akadeemilised sidemed Tartu ülikooliga loob ta samuti Väimelas, sest selle pere sõprade hulka kuulus ka Adam Christian Gaspari (1752–

¹⁵ G. Ewers kuulus nende professorite hulka, kes realiseerisid oma ideid ka laiemalt kui vaid Tartu ülikoolis. Pärast Turu linna (ülikooli ja selle raamatukogu) hävimist tulekahjus aitas G. Ewers rektorina kaasa sealse raamatukogu taastamisele. Täna selle lugejale võib olla oluline teada, et see raamatukogu kannab täna Helsingi ülikooli raamatukogu nime ja on kuulus rahvusvaheliselt erialainimeste hulgas just aastatel 1828–1917 komplekteeritud hiiglaslikku Vene impeeriumit puudutava kirjanduse (nn. *Rossica* kogu) poolest. 28. jaanuaril 1828. a. tänas aga keiser Tartu ülikooli rektorit G. Ewersit Turu ülikooli mahapõlenud raamatukogu taastamiseks korraldatud korjanduse algatamise eest (lk. 312). Seega Soomes teostus vähemalt osaliselt G. Ewersi plaan luua suur slaavi raamatukogu (küll palju kitsamalt), ja meil jääb vaid tõdeda, et kuigi see ei teostunud Tartus, vaid meie naaberülikoolis Helsingis, oli heal ideel siiski antud võimalus teostuda.

1830), kelle nimega algab ülikoolis riigiteaduse õpetamine tänapäeva tähenduses. Gaspari Königsbergi asumise järel saabki G. Ewersist tema mantlipärija Tartus.

Oma pere loomisel võis G. Ewers üksjagu uhke olla, sest oli olnud Väimelas õpetajaks koos oma tulevase abikaasa Dorothea von Maydelliga (1790–1864). Saatust tahtis nii, et elu lõpul, kui Ewers oli juba pime, kirjutas Dorothea oma rektorist abikaasa dikteerimisel tema eest kirju. Kuidas ta oma abikaasale veel toeks oli, jääb allikate puudumisel lihtsalt teadmata. Ewersitel oli lasteõnne, kuid osa lapsi suri juba varases lapseas. Täiskasvanuikka jõudnutest oli kõige tuntum poeg Otto Roderich von Ewers (1812–1873) kui diplomaat.¹⁶ Kuid perekondlikul tasandil väärib teadusmaailma jaoks kõige rohkem huvi hoopis Ewersite noorim võsu, 10. mail 1828 sündinud tütar Anna Carolina Maria von Ewers (1828–1857), keda perekonnas hüüti Mariaks (või ka Marieks?). Maria sünni ajal oli G. Ewers juba haige (vähemalt ühest silmast pime), otsides silmaarstidelt pidevalt abi, kuid teadmata, et põhjuseks sellele hädale on hoopis ajukasvaja, mis 1830. aastal ta elu ka lõpetas. Seega ei kujunenud perekonna pesamuna Maria saatust sugugi kergeks. Ta kasvas üles teadmise, et ta on kuulsa Tartu ülikooli rektori tütar, kuid ka seda, et isa ei olnud lapsepõlves nende juures ega ka enam perele iga päev toeks. Kuid just pere pesamunale oli antud ilmale tuua pojad, kelle üle vanaisa oleks kindlasti olnud väga uhke.

27. augustil 1848 sõlmiti Maria von Ewersi ja Tartu ülikooli teoloogiaprofessori Theodosius Harnacki abielu. Sellest abielust sündis neli poega. Tartu ülikooli kuulsa rektori Gustav Ewersi tütre Maria lühike elu (vaid 29 aastat) oligi tegelikult üksainus emarolliks valmistumine ja abikaasaks-
emaks olemine.¹⁷ Siin võiks olla mõtteainet naisuurimisega tegelejatele Eestis. Kui seni on ka ajalooline naisuurimine suunanud oma pilgu eelkõige naiste raskele eneseteostusele, siis miks mitte kord vaadata ka Eesti kultuuriloolle läbi nende tuntud inimeste emade saatuse.¹⁸ Maria Ewers suri pärast neljanda poja sündi ja ei saanud oma poegade saatust seetõttu enam ise mõjutada. Th. Harnack abiellus pärast oma esimese naise Maria surma uuesti suhteliselt hilja (alles 1864). Kui palju paruness Helene von Maydell kui kasuema poisse veel mõjutas, pole teada. Kas papa Harnack tegeles oma poegadega palju, vajab veel uurimist, kuid on enam kui kindel, et ta oskas poegade kasvata-
mises kindlasti kaasa rääkida (koduõpetajate valikul), sest nagu ta äi Gustav Ewers, nii oli temagi maitnud koduõpetaja leiba. Perekondlik kliima, mis noori Harnackeid kodus ümbritses, oli kindlasti teadusse tulekut soosiv. Poisid kasvasid akadeemilises keskkonnas ja kindlas teadmises, et nii vanaisa (G. Ewers) kui isa Th. A. Harnack (1816–1889)¹⁹ olid professorid. Seetõttu valisid pojadki oma elustee just teaduses, ning võib vaid imetleda, et kõigist neist saigi asja – nad kõik olid tublid kirja- ja teadusmehed.

¹⁶ G. Ewersi poeg Otto Roderich von Ewers (1812–1873). Õppis TÜ õigusteaduskonnas 1829–1832; seejärel 1832–1833 välismaal (Genfis ja Berliinis). Oli Vene impeeriumi diplomaatilises teenistuses, olles välisministeeriumi kantselei sekretär Peterburis, saatkonna esimene sekretär Kopenhaagenis ja Rio de Janeiros, vene saadik Brasiilias, seejärel erakorraline saadik Kopenhaagenis, karjääri lõpuks välisministertuses kujunes talle välisministeeriumi esimese nõuniku ametikoht Peterburis. 1871. a. läks välisministertusest erru ja elas Tartus. Suri 1873. a. Prantsusmaal Vichy's.

¹⁷ *Vita academica, vita femina*. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu, 1999, 271 lk.

¹⁸ Väga huvitav võiks olla tegelikult ka Eesti ühiskonnas olulist rolli mänginute meesliini uurimine. Huvitavate järeldusteni peaks jõudma, kui uurida meie ajaloos poliitilise eliidi isa- ja emaliini. Suurema hulga inimeste paralleelne biograafiline uurimine võimaldaks näidata tulevase eliidi perekondliku kogemust, mis kogunes sageli põlvest põlve teadmisenä, et suudetakse olla ka juhtidena edukad (olla oma keskkonnas veidigi teistest paremad-
edukamad-targemad). Ühe tööhüpoteesina võiks tulevastele uurijatele esitada idee, et Eesti poliitilise eliidi hul-

gas oli väga palju neid, kelle esiisad olid olnud koduvallas mõjukad (muidugi ka vallavanemad). Linnaelanike uurimine on ehk metoodiliselt veidi keerulisem, kuid perekondade positsiooni muutus (majanduslik muutus peaks olema küllalt selge) oma ümbruses peaks ka siin andma võimaluse näha trendi.

¹⁹ Theodosius Andreas Harnack (1816–1889). 1834–1837 Tartu ülikooli teoloogiaüliõpilane; õppis ka välismaal Bonnias, Erlangenis ja Berliinis. 1837–1840 koduõpetaja Stackelbergide juures. 1844 *mag. theol.*; 1847 *dr. theol.* 1843–1845 Tartu ülikooli eradotsent; 1845–1845 erakorraline professor, 1847–1852 praktilise teoloogia korraline professor, 1852–1866 praktilise teoloogia professor Erlangenis (ka prorektor); 1866–1875 Tartu ülikooli praktilise teoloogia professor (1867–1869 ka dekaan).

²⁰ Adolf Harnack (tegelikult Karl Gustav Adolf) (1851–1930). 1869–1872 Tartu ülikooli teoloogiaüliõpilane; *dr. phil.*, 1874 *lic. theol.*; 1874 Leipzigi ülikooli eradotsent; 1876–1879 Leipzigi ülikooli teoloogiaprofessor; 1879–1886 Giesseni ülikooli teoloogiaprofessor; 1886–1888 Marburgi ülikooli teoloogiaprofessor (ka 1887 rektor); 1888–1921 Berliini ülikooli teoloogiaprofessor (1889, 1900–1901 rektor). 1890 Preisimaa (Berliini) Teaduste Akadee-

Teoloogina kirjutas oma nime säravalt ajalukku Adolf Harnack (tegelikult Karl Gustav Adolf) (1851–1930),²⁰ matemaatikuna tema kaksikvend Karl Gustav Axel Harnack (1851–1888),²¹ meditsiini alal Friedrich Moritz Erich Harnack (1852–1915)²² ja kirjaniku ning kirjandusteadlasena noorim vendadest Rudolf Gottfried Otto Harnack (1857–1914).²³

Kuid teadusmehi on sellesse Harnackite peresse juurde tulnud ka järgmistes põlvkondades. Nii viitab L. Leppik oma raamatus näiteks Gustav-Adolf von Harnackile (sünd. 1917) (lk. 184), kes jõudis professoriks pediaatria alal Saksamaal Düsseldorfis.

Tartu kui kultuuriruum

Et osata täna ette kujutada Tartu linna suurust Ewersi asumisel Tartu ülikooli professoriks (tõsi, andmed aastast 1805), siis oli linnas 85 kivi- ja 532 puumaja (lk. 82), mis moodustasid siis selle linna füüsilise ruumi, kus kuulus 19. sajandi Ema-Jõe Atenea akadeemiline elu toona kees. Selle ruumilise mängumaa reaalsel suurusel ja kontsentreeritust näitab arvustaja arvates väga õnnestunud äratrükk monograafia sisekaanel (1803. a. Tartu linna plaan). Kui ka Tartu elanike arv ehk ei kajasta linnas tegelikult tegutsenud inimeste arvu täpselt, siis teame vähemalt suurusjärku. Tartus oli 1809. a. linnaelanikena registreeritud vaid 5600 inimest (lk. 82). Kui prof. Juri Lotman (1922–1993) veel paarikümend aastat tagasi kirjutas (Peterburi näitel) linnadest kui kultuurimärgist (kultuuriruumist), siis tundus see tol korral ehk paljudele ühe huvitava teoreetilise lähenemisena. Tänapäeval on tehnika areng loonud võimaluse digitaalruumi loomiseks ja seetõttu on ka, näiteks, Tartu kui ülikooli-

linna (kultuuriruumi) reaalseks ajalooliseks uurimiseks tekkinud võimalused hoopis uutel alustel. Tartu kultuuriruum oli mõistatav väga hästi ka kaasaegsetele. Võtame vaid mõned näited (prof. Fr. Goebeli tuntud kirjad Tartust 1828), mille alusel ka L. Leppik väidab: “1820. aastate Tartus oli *meeldiv vaimne õhkkond* (see õhkkond valitses aga konkreetset füüsilist Tartu linna alal ja oli loodud näiteks ka rektor G. Ewersi jõupingutuste toel), professorite vahel polnud suuremaid intriige, tudengid tahtsid õppida (noorte tembud ei jäänud küll sellepärast tegemata) ja ka linnarahvas sai ülikooliga päris kenasti läbi.” (lk. 187)

Ülikooli astuda soovija esimene käik oli rektori juurde (1818–1830 G. Ewersi juurde). Uued üliõpilased pani rektor sageli oma käega matrikliraamatusse kirja, manitses neid isalikult, ja käepigistusega oligi tudeng vastu võetud. Samas, iga uue Tartusse kutsutud professori auks *andis rektor* (mõnikord ka vastava teaduskonna dekaan) varsti pärast tema saabumist lõuna, kus uustulnukas sai tutvuda oma vastsete kolleegidega, talle tutvustati tema kohustusi, keegi kolleegidest näitas linna jne. (lk. 186). See akadeemiline idüll vajas aga hoolitsemist ja G. Ewersi biograafia näitab üpris selgelt, kui raske oli akadeemilist ruumi sellises tasakaalus tegelikult hoida. Kuna ülikooli professorid elasid ja tegutsesid nii kompaktselt koos, siis oli ka vastastikune ideedevahetus tunduvalt elavam (eriti horisontaaltasandil, erinevate teaduskondade vahel). L. Leppik toob siin hea näitena G. Ewersi ja juuraprofessor Johann Georg Josias Neumanni (1780–1855) ja ka viimase poja Johann Philipp omapärase koostöö kohta “Studien zu gründliche Kenntniss der Vorzeit Russlands” (Dorpat, 1830), kus anonüümseks jääda soovinud Neumann

mia liige; 1905–1921 Preisimaa Riigiraamatukogu peadirektor Berliinis. Tema initsiatiivil loodi Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaften (täna Max-Planck-Gesellschaft, mis kujutab endast sisuliselt meie kunagist Teaduste Akadeemia instituutide süsteemi ja mis on tänaseni Saksamaa teaduse üks lipulaevu), 1911–1930 selle ühingu president. Marburgi, Giesseni ja Glasgow ülikoolide audoktor. Bostoni Akadeemia auliige.

²¹ Karl (Carl) Gustav Axel Harnack (1851–1888). 1869–1873 Tartu ülikooli füüsikaüliõpilane, 1874 õpingud ka Münchenis ja Erlangenis; *dr. phil.* 1875 eradotsent Erlangenis, 1876 professor Darmstadt Tehnikaülikooli (polütehnikumis), 1877 Dresdeni Tehnikaülikooli (polütehnikumi) füüsikaprofessor. Saksimaa Kuningliku Teaduste Akadeemia liige. Tema on ainuke Harnackite teadusperekonnast, kelle biograafia on *tänu meie matemaatikaajaloolaste initsiatiivile* leidnud koha Eesti Entsüklopeedias (vt. EE, kd. 3 (1988), lk. 325).

²² Friedrich Moritz Erich Harnack (1852–1915). 1869–1873 meditsiiniüliõpilane Tartu ülikoolis; *dr. med.* 1873–1877 Tartu ülikooli farmakoloogialabori assistent; 1877–1880 eradotsent Strassburgis; 1880–1889 Halle ülikooli farmakoloogia (1884–1888 ka hügieeni- ja kohtumeditiini) professor; 1902–1904 kohtumeditiini professor. 1890 asutas Halle ülikooli farmakoloogiainstituudi.

²³ Rudolf Gottfried Otto Harnack (1857–1914). 1875–1879 Tartu ülikooli ajalooüliõpilane (õppis R. Hausmanni juures); 1879–1880 õpingud Göttingenis (G. Waitzi juures), *dr. phil.* 1880–1881 õpingud Berliinis ja 1881–1882 õpingud Itaalias. 1889–1891 Berliinis, “Preussische Jahrbuch'i” kaastöölise; 1891–1896 kirjanik ja ajakirjanik (Allgemeine Zeitung korrespondent) Roomas; 1896–1905 Darmstadt Tehnikaülikooli ajaloo- ja kirjanduse professor; 1905–1914 kirjandusajaloo ja esteetika korraline professor Stuttgartis.

väidab, et tema ja G. Ewersi vaheliste vestluste käigus tekkisid ühised ideed olid omavahel nõnda põimunud, et tema arvates pole üldse enam oluline, kes (kumb) need kirja paneb. Professor Neumann oli küll mõneti erakordne isiksus, kuid ühiste ideede integreerimise seisukohalt tasub tema poolt Ewersile (oma ja ka ta poja käsikirjade avaldamise puhul) antud põhjendust pidada väga oluliseks. Neumann väidab: "...te näete kohe, et siin esitatud ideede hulgas on palju selliseid, mida Te ise juba varem olete esitanud, või mis on tekkinud vestluste käigus, kui Te mulle sõbralikult oma uurimistöö tulemustest rääkisite." (lk. 111)

Arvustaja arvates on L. Leppik oma monograafiaga rektor G. Ewersist jõudnud ehk endale otsest teadvustamatagi uuele tasandile meie kultuuriajaloo uurimisel. Ehk jõuab kunagi kätte ka selline aeg, kui Tartu linn saab võimaluse ametisse valida näiteks linna ajaloolase (historiograafi),²⁴ kelle ametiülesandeks võiks ollagi Tartu kui ühe väga huvitava kultuuriruumi (ülikoolilinna) uurimine,²⁵ mis küll teatud mõttes on kui Tootsi maa-kerä – väike ruum, mille sees on sellest palju suurem maailm, mis ühenduses suure teadusmaailmaga. Kogu ime on seisnenudki aga selles, et reaalses ajaloolises ajas mahtusid need maailmad ilusti üksteise sisse ära ja nende ideede kandjad olid tavalised surelikud, kelle suurust ja tähtsust kaasaegsed alati nende eluajal ei mõistnudki.

Peeter Järveld

TOSINAS KOGUMIK TALLINNA AJALOOST

Vana Tallinn XII (XVI).

Väljaandja Raimo Pullat. Estopol,
Tallinn, 2002, 207 lk.

Kogu oma pika ajaloo on Tallinn olnud maailmalinn, ahvatlenud võõramaiseid rüütleid ja kaupmehi, piiskoppe ja jutlustajaid, iga-sugu õnneotsijaid ning avantüriste. Tallinnas on käinud paavst ja dalai-laama, kohtunud kuningad ja tsaarid, esinenud rokkarid ning ooperistaarid. Ju siis on olnud, kuhu tulla, mida näha, mida ihaldada ning imetleda. Niisugune metropol väärib oma ajalugu. Ja kes veel muu kui meie ise, tema asukad, oleme õigustatud ning lausa kohustatud seda kirjutama.

Tallinna tõsiteaduslik uurimine on vaat et sama vana kui Eestimaa ajalooteadus ise. Juba 19. sajandi keskel hakkas juristikutse, kuid ühtlasi ka tõsise ajaloo huviga ning erakordselt võimekas ja töökas Friedrich Georg Bunge publitseerima Tallinna ajalugu kajastavaid ürikuid ning kirjutama nende põhjal veel tänagi tõsiselt võetavaid uurimusi. Materjali oma töödeks polnud tal vaja kaugele otsida – andis ju raad tema käsutusse Põhja-Euroopa kõige paremini säilinud keskaegse linnaarhiivi. Ent spetsiaalselt Tallinna minevikku käsitleva sarjani jõuti alles 1936. aastal, kui Tallinna Ajaloo Selts alustas "Vana Tallinna" nime kandnud uurimusvihkude avaldamist. Ja ehkki ajaloo keerdkäigud katkestasid 1940. aastal selle paljulubava algatuse, ilmus enne Eesti inkorporeerimist NSV Liitu neli köidet ühelt poolt küll akadeemilisi, kuid teisalt lähedasti loetavaid teadusartikleid.

Pärast Teist maailmasõda jätkus töö Tallinna mineviku tundmaõppimisel peaaesjalikult välismaal, kus viljakalt tegutsesid niisugused Eesti ajalooteaduse suurnimed, nagu Paul Johansen ja Heinz von zur Mühlen (kui nimetada vaid mõnda). Kuid ka Eesti NSVs jõuti tänu entusiastliku linnauurija Raimo Pullati pingutustele 1960.–70. aastatel niikaugele, et trükivalgust (õigemini küll -musta) nägid kaks toekat Tallinna ajaloo köidet. Ja just Raimo Pullat oli ka mees, kes kohe pärast Eesti taasiseseisvumist võttis südameasjaks jätkata sõjajärelset Tallinna ajaloo sarja. Esimene (viies) "Vana Tallinna" köide leidis tee lugejateni juba 1991. aastal ning sisaldas artikleid mitmelt meie nimekalt

²⁴ Linnahistoriograafi olemasolu oleks kindlasti vajalik ka Tallinnale, Pärnule, aga ka teistele Eesti linnadele.

²⁵ Maailmas on hulgaliselt selliseid linnu, kuid kui Tartus tahetakse eeskujul võtta, siis tasub sõita Saksa- ja Poola linnadesse kuulsasse ülikoolilinnas Göttingeni või siis põhjanaabrite juurde Helsingisse.